

TLUMOK SBĚRATELE ZÁPISNÍKY BOŽENY NĚMCOVÉ

Yveta Dörflová (Praha)

A Collector's Knapsack. The Notebooks of Božena Němcová

Abstract: Less-known sources on the life and work of Božena Němcová include her notebooks. She probably had a large number of them, but only four have been preserved, of which one has been published in its entirety. The remaining ones have been issued in fragments. Němcová used three notebooks during her travels to Slovakia. She recorded the course of the trip and experiences from her stay in two, in the larger of which, entitled *Zápisky z cest do Uher* [Notes from Trips to Hungary], she also wrote ethnographic notes, especially fairy tales and children's games, and excerpts from contemporary literature on Slovakia. The third notebook was probably conceived in advance as a Slovak-Czech manuscript dictionary. The last, so-called *Malý zápisník* [Small Notebook], provides a mosaic-like picture of the author's life and her interests in 1855–1859. The article is complemented by a treatise on previously unknown notebooks with copies of poems (K. J. Erben, K. H. Borovský and others), which Němcová dedicated to her son Karel.

Keywords: Božena Němcová – ethnographic collection – notebooks – Slovakia – travel journal

Vedle osobní korespondence patří ke zvláštnímu typu historického pramene také deníky a zápisníky. Nikdo asi vážně nepochybuje o jejich výpovědní hodnotě pro poznání života jednotlivce i podoby každodennosti, seznamujeme se s nejnvtířnějšími podněty umělecké tvorby i s motivy jednání formulovanými bez ohledu na veřejné mínění. Pokud samotná Božena Němcová občas přispívala k dotváření vlastního mýtu tím, že se ve svých dopisech ať už záměrně, nebo bezděčně stylizovala, v zápisnicích, které byly určeny jen pro ni, tuto potřebu neměla.

Klasický deník si Němcová nikdy nepsala, zápisníků měla pravděpodobně větší množství, ale do dnešních dnů se dochovaly pouze čtyři a vydán byl zatím pouze jeden.¹ Je to škoda, již proto, jak výstižně vyjádřil ve své esejí věnované době Jana Evangelisty Purkyně Tomáš Hermann, že zápisníky nám nabízejí „*lákavou a užitečnou cestu destrukce či demytizace oné heroičnosti (která přece vždy nutně a od počátku i mnohé zastírá a zjednodušuje), návratem třeba k obyčejnému lidskému rozměru, každodennosti, dobové mentalitě a podmiňujícím sociokulturním komponentám, tedy vlastně problematizace oné mnohonásobně opakované a kodifikované velikosti Otců zakladatelů či génů. Třeba právě odhalováním vnitř-*

ních rozporů, zasutých intelektuálních inspirací, dobových i tradovaných klišé a topos, jež může vrhat nové světlo na dobu a její reprezentanty i na celé pozdější duchovní dějiny – prameny, zejména osobní provenience, jsou k takovýmto centrálním osobnostem přebohaté, a proto vždy a stále poskytují nové a nové perspektivy“.² Na ještě jeden, často zapomínaný moment, nás ve stejné knize upozorňuje Stanislav Komárek. Božena Němcová žila v „*ěre naturfilosofie a romantismu, kdy svět byl ještě jeden, kompaktní, kdy Humboldt, německý Aristoteles, zkoumal a reflektoval americké krajiny se vším, co k nim patřilo. [...] Jen tehdy se v tlumoku terénního sběratele objevovaly vedle sebe stenogramy pohádek, vylišované rostliny a ukázky hornin. Právě naše Božena Němcová, jak také uvedeno, k nim patřila*“.³

Velkou část památek po Boženě Němcové, včetně písemných, u sebe uchovávala dcera Dora.⁴ Těsně po matčině smrti je měla uloženy u blízkých přátel – v rodině profesora Hanuše,⁵ později si je odvezla do Jičína. O pozůstalost po své ženě se velmi pečlivě staral Josef Němec. V roce 1865 Doru napomínal: „*Jestli ve třech dnech nedostane 5 zlatých, věci prodá. Já peníze nemám, abych ti to vyplatil, a jestliže hned peníze nepošleš, tak o to přijdeš a to jen svou lehko-*

¹ *Zápisník Boženy Němcové z let 1851–1855* vyšel ve dvou svazcích: 1. svazek – Faksimile zápisníku, nestránková světlotisková reprodukce originálu V. Neubert a synové, celopergamenová, bohatě zdobená vazba Zdeněk a Jan Nožičkovi. 2. svazek – Přepis a poznámky Miloslav Novotný; tisk na biblovém papíře. Původně brožované. Oba svazky uloženy v původním ochranném papírovém pouzdře. NĚMCOVÁ 1929a. Miloslav Novotný část textů ze zápisníku vydal ještě jednou ve dvou dílech souboru dokumentů *Život Boženy Němcové*. NĚMCOVÁ 1953; NĚMCOVÁ 1957.

² HERMANN 2019, s. 214.

³ KOMÁREK 2019, s. 257.

⁴ O Doře blíže ÚLEHLA 2014. Dora, křtěná Theodora, po smrti matky začala důsledně používat své křestní jméno v české podobě Bohdana.

⁵ Hanuš Ignác Jan (1812–1869), filosof. Společně s manželkou Laurou udržovali od počátku padesátých let přátelské styky s rodinou Boženy Němcové.

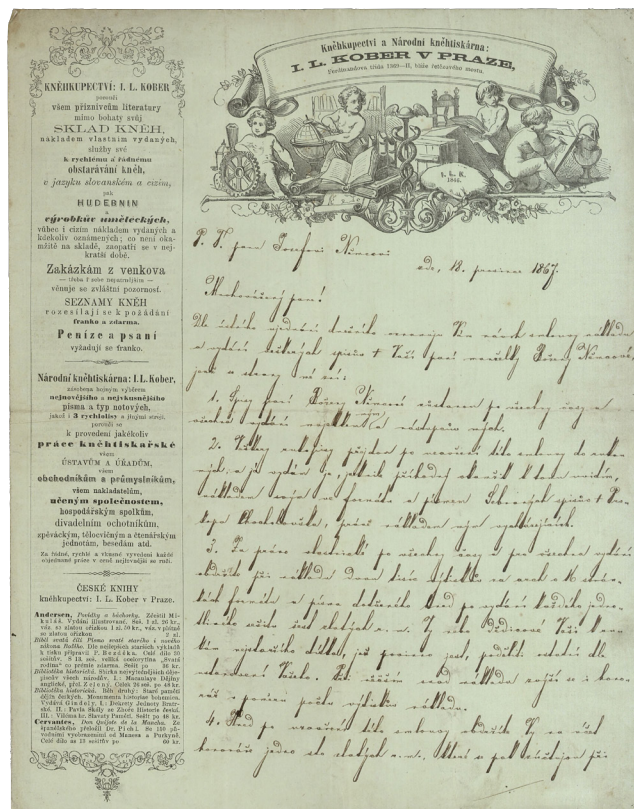
⁶ Dora Němcová památky na matku pravděpodobně zastavila a při nesplacení dluhu hrozilo jejich propadnutí.

myslností. To všechno nemuselo být, jen tvá hloupá marnivost je toho příčinou, když na to nemělas, mohlas ostat bez zubů, však oni by tě byli v Jičíně bez zubů poznali, a se zubama se ještě ani ten masopust nevďáš.⁷

V roce 1867 podepsal Josef Němec nakladatelskou smlouvu na vydávání ženiných sebraných spisů s nakladatelstvím Ignác Leopold Kober. Upozornil na to svou dceru v dopise: „Kober bude vydávat bibliotéku čelných spisovatelů českých, Jungmanna, Čelakovského a jiných, a vybídl také mě, abych mu přenechal maminy spisy k vydávání, což jsem na radu některých učinil. [...] Vymínil jsem si, aby Nebeský měl redakci, a ne Mally,⁸ jak chtěl Kober. K Mallymu nemám žádnou důvěru, Nebeský napíše životopis mamín.“⁹

Ve smlouvě s nakladatelstvím I. L. Kober šlo v první etapě o získání dochovaných rukopisů do nakladatelova vlastnictví. Tím se dá vysvětlit, že se u Koberových dědiců dochovaly dva zápisníky, o kterých budeme mluvit dále. Je však možné, že oba zápisníky dostal od Josefa Němce (nebo mu byly zapůjčeny?) Václav Nebeský¹⁰ jako podklad pro životopis Boženy Němcové.

Od Dory chtěl Josef Němec pro nakladatele pravděpodobně pouze korespondenci: „Ty o tom budeš lepší vědět nežli já, a bylo by dobře, abys prohlídla tu korespondenci, co ty máš. Z toho by se nejlépe poznalo, s kým dopisovala. Piš mně pak o tom, a to brzo, neboť nemůže se s tím dlouho odkládat.“¹¹ Snad proto Marie Gebauerová¹² mohla napsat do 11. dílu Sebraných spisů Boženy Němcové vycházejících v nakladatelství Jana Laichtera: „V pozůstalosti Němcové, jež teď je v majetku Bohd. Němcové, jsou též zápisníky, které svědčí o neobyčejné důkladnosti její práce.“ A pokračuje: „Dva z nich – hnědý, s nápisem Notiz, a mramorovaný – jsou slovníky slovenských výrazů, velmi pečlivé, po abecedě srovnané a mnohdy důkladnými vysvětlivkami opatřené. Dále jsou tam začátky pohádek, přísahy: [...]. Přezdívký: [...]. Pořekadla: [...]. Seznam jmen a jejich zkratk, poznámky gramatické ze slovenštiny.“¹³ Marie Gebauerová neupřesnila, kolik zápisníků měla od Dory vypůjčených a z kterého vypsala své ukázky publikované v edici. Dora jejich vrácení upomínala dopisem z 20. 12. 1912: „Potřebuji jich [dopisy matčiny – pozn. Y. D.] nyní naléhavě, jakož i zápisníků ze Slovenska, rukopisu překladu Tartüffa, drobných poznámek na lístkách a veškeré cedulky v balíčku o původu pohádek.“¹⁴ Marie Gebauerová ještě na konci roku odpověděla: „Ráčila jste mně půjčiti zmíněné věci k otištění v Sebraných spisech Vaší matky, k nimž jste mi slíbila

Obr. 1 Dvoustránkový dopis Ignáce Leopolda Kobera adresovaný Josefu Němce z 18. prosince 1867. LA PNP, fond Božena Němcová.

pomoc, jakou jen mi budete moci poskytnout i nadále. Půjčila jste mi je na dobu, na jakou jich budu potřebovatí.“¹⁵ V dalším textu dopisu se již o rukopisech Boženy Němcové nezmiňuje, slíbila jen postupné vrácení korespondence. Mezi ní a Dorou došlo k nedorozumění. Nešlo jen o navrácení zapůjčených dopisů a rukopisů, ale byly tu i otázky finanční. Dora se cítila vyšší Laichterova honoráře poškozená, a tak svou při obě ženy předaly svým zástupcům – Dora muži své neteře Marie Zdeňku Záhořovi, Marie Gebauerová bratru JUDr. Bohuslavu Gebauerovi. Zdeněk Záhoř opět M. Gebauerovou upomínal: „Musíte přece vědět, že jste nevrátila vše, co Vám slečna D. Němcová odevzdala, a jestli jste Vám zapůjčené rukopisy dala k dispozici jiným osobám.“¹⁶ Vzájemná korespondence ustala v roce 1915, věc se vyřešila a Gebauerová všechny vypůjčené archiválie pravděpodobně

⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond Němcová Božena, korespondence rodinná, Němec Josef Němcové Doře, dopis z roku 1865.

⁸ Jakub Malý (1811–1885), novinář, spisovatel, překladatel z angličtiny, francouzštiny a němčiny. Josef Němec s ním měl neshody kvůli chystanému bibliografickému heslu Boženy Němcové pro *Riegrův slovník* vydávaný také v nakladatelství I. L. Kobera. Srov. korespondenci Němec Josef Němcové Doře. (LA PNP, f. Němcová Božena, korespondence rodinná, dopis z 15. 4. 1865). Josef Němec jednal s F. A. Urbánkem, který byl v této době obchodním vedoucím nakladatelství (srov. pozn. 40).

⁹ LA PNP, f. Němcová Božena, korespondence rodinná, Němec Josef Němcové Doře, dopis z 8. 2. 1868.

¹⁰ Nebeský Václav Bolemr (1818–1882), básník, literární historik, přítel Boženy Němcové.

¹¹ Viz pozn. 8.

¹² Gebauerová Marie (1869–1928), učitelka, spisovatelka a překladatelka. V letech 1904–1920 připravovala společně s Jaroslavem Vlčkem a Václavem Tillem vydání Sebraných spisů Boženy Němcové pro nakladatelství Jana Laichtera.

¹³ NĚMCOVÁ 1919, s. 292.

¹⁴ LA PNP, f. Gebauerová Marie, korespondence přijatá, Němcová Bohdana (Dora) Gebauerové Marii, dopis z 20. 12. 1912.

¹⁵ LA PNP, f. Gebauerová Marie, korespondence přijatá, Gebauerová Marie Němcové Bohdaně, 1 koncept dopisu z 30. 12. 1912.

¹⁶ LA PNP, f. Gebauerová Marie, korespondence přijatá, Záhoř Zdeněk Gebauerové Marii, dopis z 8. 10. 1915.

Obr. 2. Božena Němcová na Slovensku a v Uhřích. Mapa od Josefa Fridricha z roku 1926. LA PNP, fond Božena Němcová.

vrátila.¹⁷ Přesto jeden zápisník vlastnila Marie Gebauerová ještě v roce 1925. Je možné, že ho získala od neteře Dory Němcové Miloslavě.¹⁸ Na konci roku 1919 se Dora na Marii Gebauerovou obrátila a v posledním, opět přátelském dopisu, který jí po několikaletém odmlčení poslala, poznamenala: „Současně vznáším též i já k Vám snažnou prosbu, byste, velectěná slečno, odevzdala za mě do Skalice¹⁹ ony rukopisné Poznámky matčiny a dopisy otcovy, které neteř mně odcizila, by je u Vás zpeněžila. Čekajíc návratu jejího z Ruska, chtěla jsem ji zahanbiti tím, že by špatný skutek svůj osobně Vám doznala.“ Není ovšem zcela jasné, zda termín „rukopisné Poznámky“ označoval zápisník nebo opravdu jen poznámky na několika listech.

V roce 1925 od Marie Gebauerové získal zápisník, označovaný jako *Zápisník z let 1851–1855*, Miloslav Novotný a daroval ho nakladateli Arnoštu Kvasničkoví. Už se pravděpodobně nikdy nedozvíme, proč tak významný rukopis Miloslav Novotný nedaroval Literárnímu archivu Národního muzea.²⁰ Rodina nakladatele Arnošta Kvasničky tento podstatný doklad se zápisky z cest do Uher²¹ věnovala Muzeu Boženy Němcové v České Skalici, kde je uložen dodnes.²² Jedná se o jediný dosud vydaný zápisník. V roce 1929 nakladatelství Kvasnička a Hampl vydalo zdařilé faksimile s dokonalými světlotiskovými reprodukcemi originálu, doplněné druhým svazkem s přepisem textu Zápisníku a poznámkami Miloslava Novotného.²³

¹⁷ O sporu obou žen více GEBAUEROVÁ 2002.

¹⁸ Miloslava (doma Milena nebo Milina) Němcová (1878–1953) se ze všech Karlových dětí nejvíce sblížila s tetou Dorou. Žila u ní v Jičíně trvale páté od roku 1898. Vedla jí domácnost a pracovala s ní na zahradě. V roce 1913 odešla od tety do Ruska k vdově po strýci Jaroslavovi (1842–1898), Marii Pavlovně do Vinice. Do Čech se vracela, ale s největší pravděpodobností se definitivně vrátila na počátku roku 1920.

¹⁹ Dora Němcová se po jistém váhání rozhodla v roce 1919 prodat zbývající památky na matku nově vzniklému Muzeu Boženy Němcové v České Skalici.

²⁰ Literárnímu archivu Národního muzea věnoval Miloslav Novotný 23. 5. 1930 pouze faksimile Zápisníku. Dnes je uloženo v LA PNP ve fondu Boženy Němcové.

²¹ Božena Němcová podnikla na Slovensko v letech 1851–1855 celkem čtyři cesty – 1. pobyt: 24. 4. – 14. 5. 1851, převážně Miškovec s majoritním maďarským obyvatelstvem (sama); 2. pobyt: 20. 8. – 18. 10. 1852, Balažovy Ďarmoty (s dětmi), s výjezdem do Banské Bystrice; 3. pobyt: 9. 5. – 17. 10. 1853, Balažovy Ďarmoty (s dětmi Dorou a Jaroslavem a služkou Marií Votavovou); 4. pobyt 4. 9. – 18. 10. 1855 – Pohroní a část Gemeru (sama). Mnohokrát byl rozebrán vliv slovenského lidu a přírody na její literární dílo. Méně se ví o jejím studiu slovenských reálií, které mělo vyústit v obsažném dílu o slovenském národopisu.

²² Podle informace bývalého ředitele Muzea Boženy Němcové Mgr. Milana Horkého šlo o „nucené“ darování v padesátých letech.

²³ Viz pozn. 1. Mimo Miloslava Novotného znovu část textu otiskl Stanislav Wimmer pod názvem *Poznámky z cest* jako přílohu ke svému článku. WIMMER 2001, s. 83–84. Bohužel, ve studii nevedl provenienci zápisníku.

Zápisník²⁴ je drobná knížečka 10,8 × 7,5 cm v ozdobné vazbě, stránky nejsou číslovány, prvních 44 stran popisuje cestu Boženy Němcové za manželem Josefem Němcem²⁵ do Miškovce v Uhrách.²⁶ Záznamy jsou zpočátku řazeny poslopně, tak jak cesta ubíhala, většinou se jedná o místopisné poznámky, dojmy z pozorování nezvyklého okolí. Tu a tam psala autorka tak rychle, že nedokončovala slova, zejména na konci řádků. Poznámky končí popisem výletu do Edeléné 4. května 1851. Pod zápisky je podpis „mama“, který by mohl naznačovat, že popis cesty psala pro své děti. Své poznámky Božena Němcová rozpracovala do cestopisné studie *Zpomínky z cesty po Uhrách*, která vyšla v Lumíru v roce 1854.²⁷ Za zápisky ze Slovenska zůstaly volné stránky, kam chtěla patrně doplnit zážitky z posledních dní strávených v roce 1851 na Slovensku, zejména ze zájezdu do Jagru.²⁸ Poslední záznam z této cesty je až na straně 83, kde si poznamenala jména míst, kterými projížděla cestou zpět.

Na stranách 46–48 a 51 jsou vepsány zápisky Němcové z cesty do Drážďan, na kterou se vypravila společně se sestrou Marií a Žofíí Podlipskou v létě 1852. Zápisky jsou rychlé, bez rozdělovacích znamének, nepřesné a s chybami, někdy nečitelné. V knihovně Boženy Němcové se zachoval průvodce *Prag-Dresdner Panorama für Touristender Eisenbahn und Dampfschiffahrt*,²⁹ ten si ale musela pořídit o několik let později – vyšel až v roce 1858.

Na stránce následující za volným listem je na prvních řádcích záznam o cestě Českým středohořím, ale na dalších řádcích i stránce už jsou poznámky ze čtvrté, poslední cesty na Slovensko v roce 1855. V zápisu jsou promíchané zprávy o místech skutečně spatřených a záznamy o místech a událostech, o nichž slyšela autorka jen vyprávět.

Božena Němcová se patrně rozhodla tento zápisník používat pouze pro zápisky z cest na Slovensko, na straně 53 začínají poznámky o cestě do Ďarmot, kterou podnikla v srpnu 1852 s dětmi a psem Vidákem, a pokračují na stranách 53–60, 68–82 a 84–86. Zápisník končí třemi stranami maďarsko-českého slovníku a třemi stranami slovenských výrazů. Ty už si Němcová poznamenávala mezi stranami 61–69. Na stranu 92 si Němcová poznamenala recept na nakládané ořechy.

V archivu Muzea Boženy Němcové v České Skalici je uložen ještě jeden zápisník, který uniká pozornosti badatelů.³⁰ Božena Němcová si ho přivezla opět z některé z cest po Slovensku. Zápisník v pevné vazbě má 148 listů s rozměry 18 × 12 cm.³¹ Je téměř celý popsán částečně perem

(evidentně v několika vlnách), částečně tužkou. Rukopis na posledních třiceti stranách vykazuje znaky spěchu, možná nedbalosti, související nejspíše s jiným záměrem využití. Zápisník byl pravděpodobně již dopředu koncipován jako rukopisný slovník slovensko-český, neboť hesla (písmena) byla nadepsána předem. Proto například na šedesátém pátém listu je nadepsáno Q, ale pokračuje zde heslo písmene P. Slovníková část končí na listu 104, následuje ovšem heslář písmen, která se do rozvrhu slovníku nevešla. Proto ještě mezi listy 109–120 následují „dodatky“ hesel K, P a S. U některých slov je uváděn pouze český ekvivalent, někdy jsou překlady doplněny příklady frazeologismů, popřípadě odposlechnutými úslovími (rčeními, pořekadly, příslovími). V zápiscích a prepisech je patrná neznalost slovenského pravopisu, mnohdy absolutizovaná fonetickým prepisem za pomoci češtiny.

Od 127. listu autorka zápisník využívá tematicky. List nadepsaný Počátek priepovídk obsahuje možné začátky vyprávění typu *Bylo nebylo* a variace na ně. Následují různé slovenské fráze prokládané vysvětlivkami v českém jazyce, přísloví seřazená podle incipitu víceméně abecedně. Další strany jsou nadepsány Prezviska a Pořekadla. Němcová si na několika stranách zapsala i varianty domácích jmen, pak pokračovala gramatickými poznámkami mimo jiné k užívání slovenských sloves a substantiv a poznámkami k rozdílu v užívání lexika v češtině a slovenštině. Na konci zápisníku najdeme zapsány opět úsloví a různorodé poznámky.

Zápisník z cesty po Slovensku můžeme ztotožnit s jedním ze zápisníků, které měla Marie Gebauerová kolem roku 1910 půjčené od Dory Němcové a o nichž se zmiňovala při vydávání Sebraných spisů Boženy Němcové.³²

Dnes neznámý je další zápisník, který měla Gebauerová také k dispozici. Psala o něm v komentáři k edici *Korespondence Boženy Němcové*³³: „Mezi papíry Bož. Němcové je malý červený zápisníček o jedenácti listech, z nichž dva jsou jen vloženy. Sedm prvních listů je popsáno účty a poznámkami adres, jeden list je prázdný a pak je jakýsi kalendářík celé cesty. Poznámky jsou dílem perem, dílem tužkou.“ Jednalo se o další poznámky z druhé cesty Boženy Němcové do Ďarmot v srpnu 1852. V edici Gebauerová otiskla jen poslední část zápisníku, jež předcházela publikovaným dopisům. Otištěný text převzal do 5. dílu *Života Boženy Němcové* Miloslav Novotný.³⁴

Ještě chvíli zůstaneme v archivu Muzea Boženy Němcové v České Skalici. V jeho fondech jsou dvojce desky

²⁴ Muzeum Boženy Němcové v České Skalici (dále jen MBN), fond Božena Němcová, fBN 534. Zápisník z cesty na Slovensko.

²⁵ Josef Němec zažádal o místo v Uhrách, kde se reorganizovala finanční stráž. Dekretem ze 4. 10. 1850 byl jmenován prozatímním komisařem I. třídy. Byl přeložen do Miškovce, kam nastoupil počátkem roku 1851. Více POKORNÁ 2009, s. 105–112.

²⁶ Cesta začala 24. května 1851 a urychleně skončila pravděpodobně 19. nebo 20. května 1851.

²⁷ NĚMCOVÁ 1854.

²⁸ Popis zájezdu do Jagru se objevuje pouze v článku *Zpomínky z cesty po Uhrách*. NĚMCOVÁ 1854.

²⁹ *Prag-Dresdner Panorama für Touristender Eisenbahn und Dampfschiffahrt*, Praha: nakladatelství K. André 1858. Vloženo do dobových desek, na předešlé orientační mapě železnice Praha–Drážďany, vlepená příloha: Panorama der Eisenbahn und Dampfschiffahrt zwischen Prag und Dresden.

³⁰ MBN, fBN 533. Zápisník z cesty po Slovensku. Za upozornění a popis děkuji Mgr. Milanu Horkému, bývalému řediteli Muzea Boženy Němcové v České Skalici.

³¹ Zápisník byl zrestaurován v roce 1972. Dnes má pevné kožené desky a nelze zjistit jeho původní podobu.

³² Viz pozn. 12.

³³ NĚMCOVÁ 1914, s. 108.

³⁴ NĚMCOVÁ 1957, s. 230, 270, 294–295, 298, 301–303, 306, 310, 316, 318–320, 322–323, 329. Je možné, že se jedná o zápisník ze Slovenska (13 listů), který byl v LA PNP. Zápisník je dnes neznámý.

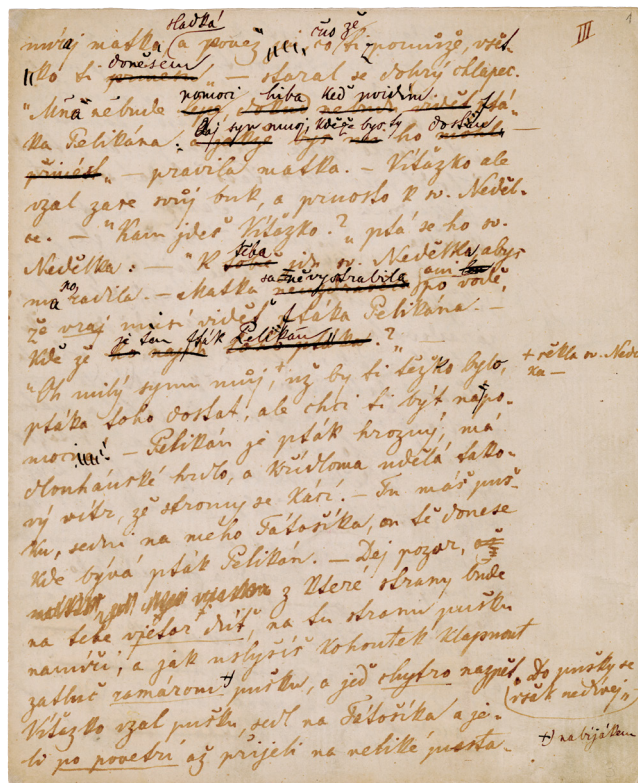

patřící původně Boženě Němcové, jedná se pravděpodobně o fragmenty dvou zápisníků.³⁵ Z malého notesu se dochovaly pouze smetanově bílé desky (polstrovaná vazba) o rozměrech 6,9 × 10,1 cm s aplikací reliéfního květinového motivu (pivoňka, konvalinky).³⁶ Přidešti je módně vylepené bleďomodrým plátnem s atlasovou vazbou, na krajích desek jsou poutka na tužku. Druhé desky – fragment zápisníku – získalo muzeum darem od Hany Benešové. Iniciátorem daru byl zřejmě Zdeněk Záhoř. Celokožené černé desky s oblými rohy a celkovou plastickou výzdobou jsou jen o něco větší, 9,4 × 10 cm.³⁷ Vnější rámec desek je zlacený (místy odřeno), ve vnitřním zdobném rámci je slepotiskový štítek. Vnitřek desek je v ozdobných rámcích se zlacenou ražbou vylepen perlinkovým plátnem vyšívaným barevnými bavlnkami. Jednu z výšivek zdobí motiv věnce, druhou náhrobek s urnou, smuteční vrbou a psem. I tyto desky mají po okrajích zámkově umístěná poutka na tužku. K deskám zápisníku je připojen lístek s autografem Madly (Marie Záhořové)³⁸ a vizitka Hany Benešové se sdělením, že zápisník a vlasy Boženy Němcové dostala v roce 1927 od vnučky Boženy Němcové.³⁹

V Literárním archivu Památníku národního písemnictví ve fondu Boženy Němcové jsou uloženy dva zápisníky, o kterých jsme v souvislosti s nakladatelstvím I. L. Kober⁴⁰ psali výše. Do Literárního archivu je věnoval Bohuslav Dušek.⁴¹ Svůj dar doprovodil textem *Jak jsem získal dva zápisníky Bož. Němcové*⁴² z 10. 3. 1947.

Zápisky z cesty do Uher,⁴³ jak svůj zápisník nazvala na přidešti Božena Němcová, je vázaný sešit o rozměrech 17 × 21 cm.⁴⁴ Desky jsou ze zelenohnědého mramorovaného papíru, hřbet ze zeleného plátna. Na přidešti, jak už je zmíněno výše, je název s podpisem Božena N, v levém dolním rohu jsou majetkové poznámky. Je zde záznam: „*Majetek Jos. Salače*“, razítka Literárního archivu a signatura 3 a I 81. Zápisník má 390 stran, z nichž jich je popsáno perem a tužkou jen 237.

Zápisky začínají zápisem z 27. srpna 1855: „*Odpoledne rozloučila se s Prahou a jela přímo do Vídně...*“, na který navazuje popis čtvrté a poslední cesty Boženy Němcové na Slovensko. Už za předchozích pobytů měla Němcová plán studovat důkladně Slovensko po všech stránkách, sbírat národopisný materiál a pomocí něj zprostředkovat Če-

Obr. 3. Rukopis pohádky *O Vítazkovi*. Pohádka vyšla poprvé v *Koledě, kalendáři na rok obyčejný 1857*. LA PNP, fond Božena Němcová.

chům hlubší poznání slovenského života. Mínila, že by se s jeho větší znalostí odstranilo mnohé nedorozumění mezi oběma národy. Uskutečnění tohoto plánu umožnil Němcové až v roce 1855 svým peněžním darem 250 zlatých majitel březnického zámku, hrabě Hanuš Kolovrat-Krakovský, který se stal předlohou pro osvíceného šlechtice Březovského v povídce *Pohorská vesnice*.

Mimo popisu slovenské cesty⁴⁵ obsahuje zápisník podrobný zápis pohádek *O Kovladu*, *O Vítazkovi*, *O hrdé kněžně*, heslovitě zaznamenané vyprávění *O věrné ženě*, úryvkovitý zápis pohádky *O Slunečníku, Měsíčníku, Větrníku, O krásné Ulianě a dvou tátošíkách*, na okraji listů psané poznámky k pohádce *O Popelušce* a ke dvěma jiným, blíže ne-

³⁵ Za upozornění na fragmenty zápisníků děkuji Mgr. Milanu Horkému.

³⁶ MBN, fBN 792, smetanově desky.

³⁷ MBN, fBN 781, kožené desky.

³⁸ Marie Záhořová, rozená Němcová (1885–1930), dcera Karla Němce, vnučka Boženy Němcové.

³⁹ Marie (doma Madla) Němcová se v tábořské škole Na Parkánu spřátelila s Aničkou Vlčkovou, po letech první dámou Hanou Benešovou. Jejich cesty se přestěhováním Němcových do Prahy rozešly, aby se znovu sešly v dospělém věku při sociální práci a v sdružení YWCA (Young Women's Christian Association – Křesťanské sdružení mladých žen). Při té příležitosti darovala Madla své bývalé spolužačce v rodině pečlivě opatrovanou černou mantilu své babičky Boženy Němcové (dnes v LA PNP), fragment jejího zápisníku a její vlasy.

⁴⁰ Po smrti I. L. Kobera (1866) se stal vedoucím obchodu F. A. Urbánek, byl pravou rukou vdovy Karolíny Koberové (1828–1905), která firmu zdědila. Roku 1870 předal firmu čerstvě plnoletému Karlu Bohuši Koberovi (1849–1890). Zadlužený podnik převzal koncem 80. let nakladatel a knihkupec Josef Salač (1858–1934), od kterého na počátku 30. let získal B. Dušek oba zápisníky a dopis Boženy Němcové adresovaný Josefu Němcovi z 13. 6. 1857 (dnes je dopis uložen v Národním muzeu ve fondu Dušek).

⁴¹ Dušek Bohuslav (1886–1957), bankovní úředník, sběratel. V roce 1947 Dušek daroval Literárnímu archivu Národního muzea několik rukopisů a dopisů českých spisovatelů, mezi nimi dva zápisníky Boženy Němcové (44–44 ANM BD 3/164 – opis kopie nabídky B. Duška Literárnímu archivu Národního muzea z 11. 3. 1947). Archiválie převzal společně s Literárním archívem Památník národního písemnictví.

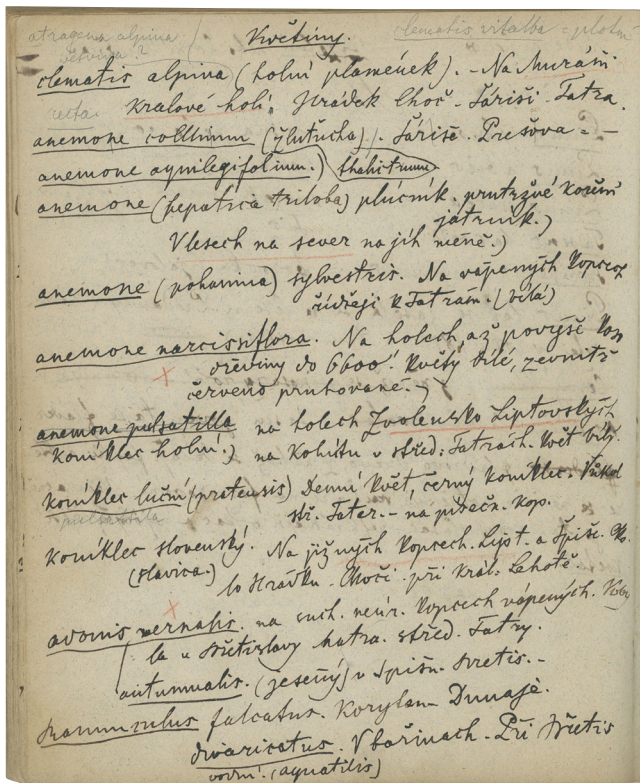
⁴² LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy cizí, Dušek Bohuslav: *Jak jsem získal dva zápisníky Boženy Němcové*.

⁴³ Jsou myšleny Horní Uhry, jak se tehdy obecně Slovensku říkalo.

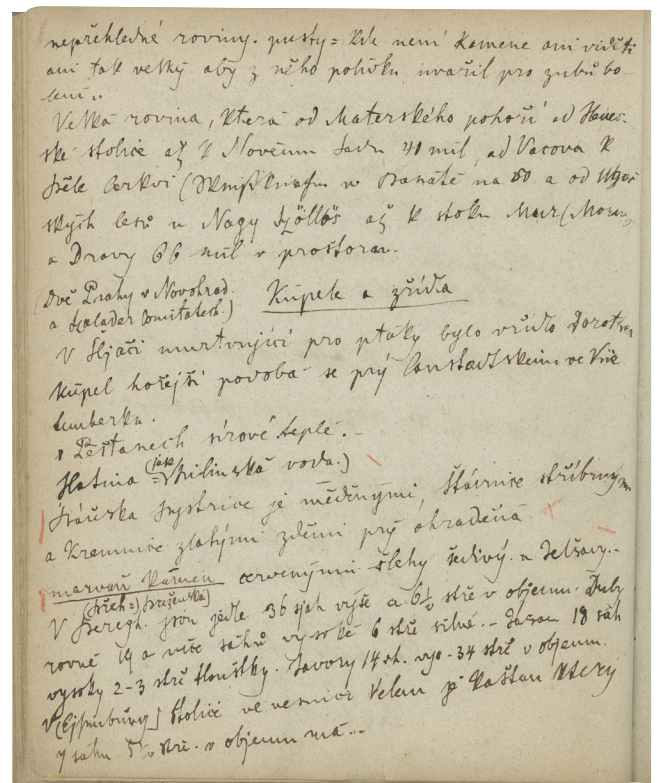
⁴⁴ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, *Zápisky z cesty do Uher*.

⁴⁵ Popis cesty publikoval Miloslav Novotný. NĚMCOVÁ 1957, s. 232 nn.

Obř. 4. Zápisky z cesty do Uher: výpisky o květinách. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obř. 5. Zápisky z cesty do Uher: ukázka záznamů o krajině. LA PNP, fond Božena Němcová.

určeným pohádkám, tři pověsti o Vavrovi Brezul'ovi, dětské říkanky. Kromě toho je tu seznam 45 slovenských pohádek.

A konečně obsahuje Zapisník seznam flóry a fauny, kterou při svém putování Němcová viděla včetně přesného určení místa a latinských názvů u květin. Je evidentní, že autorka se při psaní této části, a nejen jí, opírala o znalosti místních přírodovědně vzdělaných přátel, zejména Gustava Zechentera.⁴⁶ V posledním jemu adresovaném dopise, který známe, se Němcová zmiňuje o zdrojích svých informací: „Já jsem dala jim ale nyní přece také článek, dávno slíbený. – První polovice vyjde v I. čísle Živy na 1859. – Pojmenovala jsem ho Kraje a lesy v Zvolenské stolici a podala jsem stručný přehled celé stolice, řídíc se v tom, dilem, co jsem sama viděla, dilem od Vás a p. Chalupky⁴⁷ slyšela a některé věci jsem použila ze Zipsera a Čaploviče.“⁴⁸ Autorem některých textů není s největší pravděpodobností Božena Němcová, jedná se vzhledem k realitám a kontextům o výpisy z děl slovenských přátel.⁴⁹

Vyprávění a záznamy z tohoto Zapisníku byly otištěny jen částečně. V úplnosti nebyly vydány ani ve Spisech Boženy Němcové redigovaných Bohuslavem Havránkem, které vycházely v letech 1950–1961 v Knihovně klasiků.⁵⁰ Edice Zapisníku byla plánována jako 16. svazek Spisů.

Jako jediná větší, dosud nepublikovaná práce Boženy Němcové, bývá uváděn takzvaný Malý zápisník.⁵¹ I z něj byly již některé zápisy uveřejněny.⁵² V zápisníku o rozměrech 10 × 17 cm je popsáno 131 listů ze 167.⁵³ Dnes, zřejmě po restaurátorském zásahu, je nově svázan do hnědé kůže. Zapisník sice získal Bohuslav Dušek svázaný, ale víme, že u původních desek byla kapsa, ve které byly uloženy různé poznámky a korespondence.

Zapisník představuje jakýsi mozaikovitý obraz autorčina života a jejích zájmů z let 1855–1859.⁵⁴ Nesloužil jí, stejně jako žádný jiný dochovaný zápisník, jako deník. Zejména tento byl pro ni spíše pracovní pomůckou. Zaznamenávala

⁴⁶ Zechenter Gustav Kazimír (1824–1908), bánsko-bystrický lékař, B. Němcová se s ním seznámila za svého druhého pobytu v Uhrách 1852.

⁴⁷ Chalupka Samo (1812–1883), básník, evangelický farář v Horní Lehotě, B. Němcová se s ním spřátelila při své cestě v roce 1855. ZIPSER 1817; ZIPSER 1837; ČAPLOVIČ 1829; ČAPLOVIČ 1843.

⁴⁸ NĚMCOVÁ 2006, dopis č. 505.

⁴⁹ Při popisu jednotlivých zápisníků se mi podařilo určit, že popis flóry je čerpán z díla historika, lékaře, botanika a spisovatele Gustava Mauricia Reusse (1818–1861): REUSSE 1853.

⁵⁰ Částečně některé materiály vyšly NĚMCOVÁ 1952. Drobnější materiále k slovenským pohádkám vydal Miloslav Novotný: NĚMCOVÁ 1929b. ⁵¹ MAIDL 2001.

⁵² NĚMCOVÁ 1957; NOVOTNÝ 1950.

⁵³ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, [Zapisník z roku 1855–1859, tzv. Malý zápisník]. Zapisník přečetli a přepsali do strojopisné podoby Karel Dvořák a Rudolf Skřeček, zhruba polovinu textu pečlivě okomentovali. Na jejich práci v současnosti navázal Václav Maidl.

⁵⁴ Datuji podle zápisů o smrti cara Mikuláše I. po [2. 3. 1855], srov. NĚMCOVÁ 1957, s. 378; dojmy z pouti na Hrad Kokořín 26. 6. 1855, srov. NĚMCOVÁ 1957, s. 96–98; poznámky k cestě do Mlékosrb září 1859, srov. dopis synu Karlovi z 16. 9. 1859 (NĚMCOVÁ 2007, dopis č. 549).

puer vely leu je vyprovodit a privedit a zivoti.
 le s nimi se rozloucil. -
 Strava.
 zpracovane jito - zpravane = (beistrinalth.)
 Kaporsta (kolloll kaporsta) plucna, Kaporsta zalka..
 na + jiskou, maso nebo spik do ml a kyselo metam
 kourne -
 Gulyas = hús. dila se tak. Nakraji se na male kous
 ky maso hovezi a jehneti; da se do z kofle na ma
 le koutky zgorajna slavnina, kteru kdyz na po
 lovic rozpustena maso se polozi. - ~~da~~ do kly
 jiz melne, nalije se brochu vody, da se oubne
 poprika, rozva a sil. -
 Kalas = lev (rybi polivka) je to same, jen ze se
 misto maso ryby rozlicneho druhu rozkraji.
~~da~~ nejir rybari. -
 Kocsonya je huspenia z hovezich kosti rih
 popriku mchana. -
 Murky se jito nakladane se jir i k pecenim do
 oburek dava se na spod kus teista aby lize vysaly. -
 Tej poprika. - Poprika se naklada i do octa a
 k masu hovezimu prikumje, tak i rybova citel.
 Hava se jiz take zavina vrcanaji Madary gut.

Obr. 6. Zápisky z cesty do Uher: strava. LA PNP, fond Božena Němcová.

si do něj nejen poměrně rozsáhlá excerpta z literárních děl, citáty, rčení, méně známé slovní obraty a přirovnání, ale také poznámky, co má zařadit, adresy, záznamy o denních výdajích. Některé stránky jsou obtížně čitelné, ať už pro zběžnost písma, nebo slábnoucí barvu tužky. V zápisníku lze rozeznat i další 2 až 3 cizí rukopisy, jedná se o písmo Václava Čenka Bendla,⁵⁵ pravděpodobně písmo Viléma Dušana Lambla⁵⁶ a patrně ještě další osoby.

Zápisky jsou psány česky a německy, německy hlavně rozsáhlá excerpta z četby, například z díla Adalberta Stiftera. Výpisky nebyly určeny patrně jen pro potřebu majitelky zápisníku, neboť zejména v rozsáhlých výpiscích, jako byly ty ze Stifterova díla, se opisující střídali. Němcová si často zapisovala Bendlovy překlady básní i prózy, některé jí do zápisníku přepsal sám Bendl, stejně jako jí přepsal překlad prózy George Sandové *Pěnice* od Hanuš Jurenky.⁵⁷ Nalezeme zde přepis básně v azbuce a azbukou „zašifrované“, česky formulované záznamy a mezi nimi takto nastylizovaný zápis o úmrtí cara Mikuláše I. Jen střídme si Němcová zapisovala zážitky osobního rázu, k delším patří záznam z návštěvy kokořinského údolí doprovobený dokonce jedinou známou kresbou Boženy Němcové, na níž je zachycen hrad Kokořín. Na několika stranách zápisníku je koncept

Do Miklosy vanilie a oby
 a Jasa. - kuty - ciz - kopylo. -
 Jsa. vltava do Sejnic 1/9 3 L
 Kaut. K jutu sebon zala 20
 V Sejnic do Sejzova - 93 dostan.
 diskreir - - - 20 nov.
 V Sejzove - Jarovšovi - 50 L
 houby - - - 20 L
 na vrtaku 1/4
 diskreir kovi. 20 L
 Nany - 1/4
 kuty a vrtaky 10 L
 Miklosy diskreir 40 L
 psani do Pra. 20 -
 do Sagan 52 1/2 32 -
 lista do Kradie - - 3/ 30 L
 diskreir
 za nocleh a večeri 7 - 33
 a suidani 42
 za obed - - - 20
 diskreir od raku 10
 a shugie

Obr. 7. Malý zápisník: záznamy z cesty, kterou B. Němcová podnikla se synem Jaroslavem s cílem získat příznivce pro jeho studium na malířské akademii v Mnichově. LA PNP, fond Božena Němcová.

pozdějších poznámek pro Vojtěcha Náprstka o práci dělnictva. Překvapující jsou několikastránkové výpisky o životě Kryštofa Kolumba.

V zápisníku, jak už bylo uvedeno výše, byly vloženy různé zápisky, poznámky a dopisy. Materiály jsme schopni identifikovat podle zápisu, který najdeme – poněkud nepochopitelně – v první přírůstkové knize Muzea Boženy Němcové v České Skalici. Většina zápisů, s výjimkou 2 dopisů, nebyla dosud publikována. Mezi stránkami byly vloženy vylisované květy, listy a traviny.

Božena Němcová si na památku na syna Karla uschovala nejen přání, které jí poslal, ale i opis básně *Die Weinacht*.⁵⁸ Od Jaroslava dostala tužkovou kresbu vězně.⁵⁹ V přihrádce měla také vloženy koncept Dořina dopisu adresované-

⁵⁵ Bendl Václav Čeněk (1832–1870), básník a překladatel, člen družiny Josefa Václava Friče, od roku 1854 přítel Boženy Němcové, později kněz.

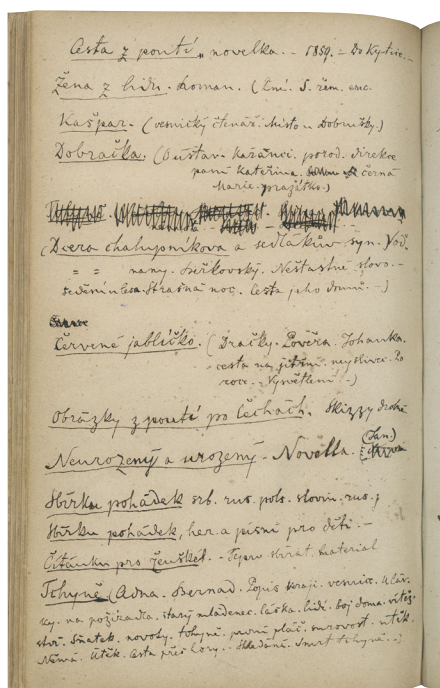
⁵⁶ Lambil Vilém Dušan (1824–1895), lékař a publicista, od roku 1851 přítel Boženy Němcové. Rukopis D. Lambla určili K. Dvořák a R. Skřeček – srov. pozn. 52.

⁵⁷ Jurenka Hanuš (1831–1882), člen družiny Josefa Václava Friče, přítel Boženy Němcové, později lékař.

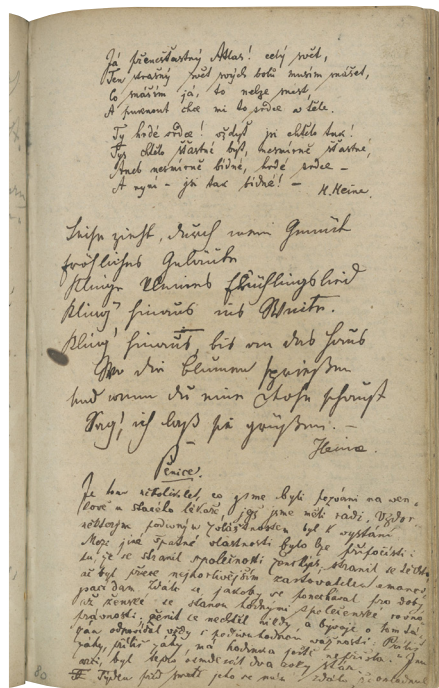
⁵⁸ LA PNP, f. Němcová Božena, korespondence přijatá, Němec Karel Němcové Boženě, 1 dopis (přání) b. d.: „Poznávám, že nesčíslná...“; rukopisy rodinné, [Němec Karel?]: *Die Weinacht*, opis básně z 6. 8. 1858.

⁵⁹ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy rodinné, Němec Jaroslav: [Vězeň]. V zápisníku byl uložen i dopis Ludvíka Šimka Jaroslavu Němcovi z 22. 1. [1862] (datujeme podle adresy uvedené v dopise), který přišel až po smrti B. Němcové, do zápisníku se dostal pravděpodobně náhodou.

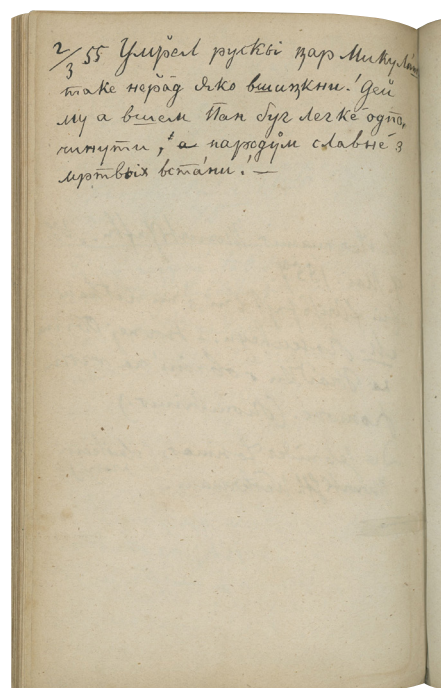

Obr. 8. Malý zápisník: soupis prací, které B. Němcová chtěla připravit k vydání. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 9. Malý zápisník: Jurenkův překlad prózy George Sandové *Pěnice*, do zápisníku přepsal Václav Čeněk Bendl. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 10. Malý zápisník: zápis o smrti cara Mikuláše I. Božena Němcová napsala glossu azbukou, jež tehdy byla jakýmsi tajným písmem jejich přátel. V zápisníku je azbukou více poznámek. LA PNP, fond Božena Němcová.

ho Klementině Hanušové.⁶⁰ Ještě jeden dopis si Němcová uschovala. Jedná se o její dopis určený pražskému kovolitci a podporovateli Josefu Branislavu Menclovi.⁶¹ Na třech listcích jsou poznamenány vídeňské adresy Josefiny Čermákové, Františka Šebka a Katynky Aignerové.⁶² Spisovatelka si uložila i navštívenku J. Nachtigala,⁶³ podací poštovní lístky k zásilkám adresovaným v roce 1861 Jaroslavu Němcovi a Lauře Hanušové.⁶⁴

Leták nakladatelství Mercy's Buch – und Kunsthandlung v Praze nabízí mimo periodika *Aus der Heimat*, *Ein Naturwissenschaftliches Volksblatt* knihy *Neuestes vollständiges Fremdwörterbuch* od L. Kissewettera a *Des Knaben Lust und Lehre, Album für das reisere Jugendalter* vydávané

Hermannem Masieusem. O kterou z knih měla Božena Němcová zájem, když si schovala nabídkový leták, určit nelze.

Na osmi listech původně vložených do zápisníku jsou zapsány písně, které zpívala dětvanská děvčata.⁶⁵ Další útržkovité poznámky jsou na sedmi drobných listcích.⁶⁶ Na lístku vytrženém ze zápisníku jsou německy psané výpisky snad z Araga⁶⁷ doplněné opakovaným psaním jména Zeplichal, na miniaturním papírku citát z Lope de Vegy a na přeloženém listu opis části básně Heinricha Heineho *Himmelfahrt*.⁶⁸ K nejzajímavějším památkám patří lístek s opisem básně Nicolause Lenaua *Sturmesmythe*.⁶⁹ Nejspíše Václav Čeněk Bendl opsal na rubovou stranu azbukou druhou sloku básně Marii „Z tvých dvou krásných očí...“.⁷⁰ Božena Němcová

⁶⁰ LA PNP, f. Němcová Božena, korespondence rodinná, [Němcová Theodora?] [Hanušové] Klementině, 1 koncept dopisu bez data: „S jakou nedočkavostí...“.

⁶¹ LA PNP, f. Němcová Božena, korespondence vlastní odeslaná, Němcová Božena Menclovi Josefu Branislavovi, 1 dopis 10. 2. 1858: „Zase Váš milý pane...“ (NĚMCOVÁ 2006, dopis č. 445). Božena Němcová se při dataci vzkazu patrně zmýlila v měsíci, Jaroslav Němec byl ve Zdicích od 23. 2. do 12. 3., proto datujeme 10. 3. 1858.

⁶² LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, Němcová Božena: [Adresy].

⁶³ LA PNP, f. Němcová Božena, korespondence přijatá, Nachtigal J. Němcové Boženě, 1 navštívenka bez data.

⁶⁴ LA PNP, f. Němcová Božena, korespondence odeslaná, Němcová Božena Hanušové Lauře, 1 podací poštovní lístek z 8. 8. 1861 a Němcovi Jaroslavu, 1 podací poštovní lístek z 24. 8. 1861.

⁶⁵ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, „Hry djevok (= vyrastených djevčat) ...“. Rukopis (nejištěná ruka) s rukopisnými poznámkami Boženy Němcové.

⁶⁶ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, Němcová Božena: „Franz Bekel...“, poznámka; [Gramatická cvičení]; [Poznámky]; „Solia hydrophila...“, poznámka; „Was für eine Krankheit...“, poznámky.

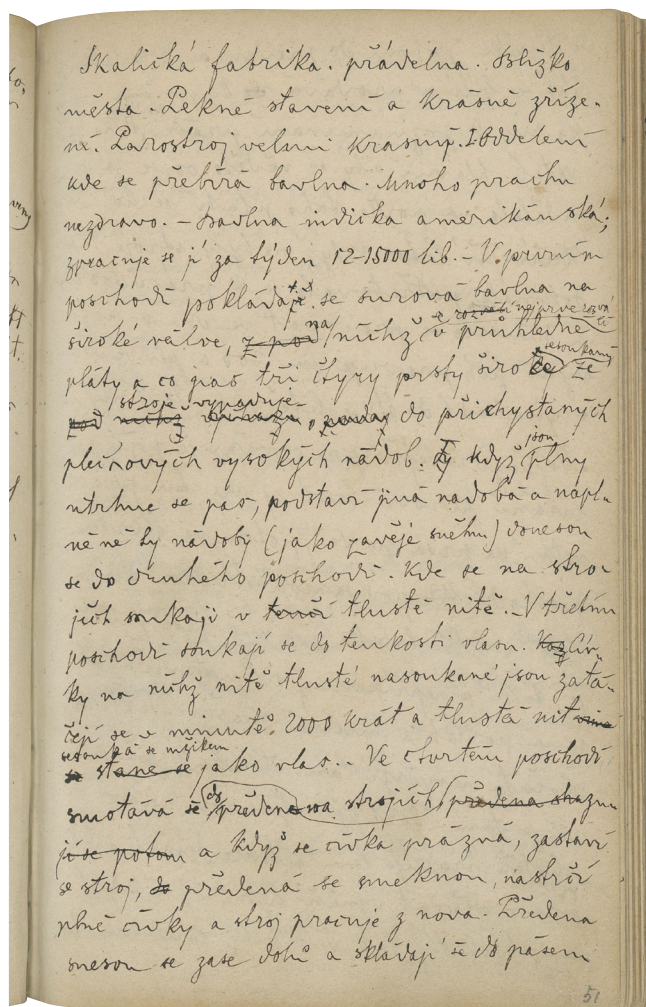
⁶⁷ François Jean Dominique Arago (1786–1853), francouzský matematik, fyzik, astronom a politik.

⁶⁸ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, Němcová Božena: „Wenigen Menschen...“, výpisky; „Ich liebe...“, opis citátu Lope de Vegy; Heine Heinrich: [Himmelfahrt], opis části básně.

⁶⁹ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, Němcová Božena: *Sturmesmythe*, opis básně Nicolause Lenau.

⁷⁰ Báseň *Marii* vyšla bez udání autorství ve *Věci* 1843. Zmínka o básni *Marii* je i v *Rozpomínkách Boženy Němcové na léta 1837–1843*. NĚMCOVÁ 1951, s. 111.

Obr. 11. Malý zápisník: náčrt pozdějších poznámek pro Vojtěcha Náprstka o práci dělnictva. LA PNP, fond Božena Němcová.

pod báseň dopsala dvě česká přísloví: „Kde čert nemůže, nastraží babu“ a „Láska nemoc a zdraví se nechce“. Jeden z pisatelů domaloval obrázek psa.

V zápisníku měla Božena Němcová složenou předmluvu Antonína Augusty,⁷¹ kterou otiskl v prvním sešitu Sebraných spisů Boženy Němcové v roce 1862.⁷² V úvodu nazvaném Slovo k čtenářům Augusta popisuje rozvrh vydávání díla Boženy Němcové.⁷³ Najdeme tu i názvy povídek nebo souborů pohádek a pověstí, které se Božena Němcová teprve chystala napsat. Na dalším malém lístku je poznámka perem, pravděpodobně určená Augustovi, s upozorněním na špatné čtení jednoho místa v rukopisu při prvním vydání *Babičky*. V Literárním archivu se dochovala i obšírnější poznámka na stejné téma psaná tužkou, tu si pravděpodobně Němcová učinila pro sebe.⁷⁴

Na závěr tohoto pojednání se ještě zmíním o dvou sešitech básní, které Božena Němcová opsala pro svého syna

Obr. 12. Kresba Jaroslava Němce. LA PNP, fond Božena Němcová.

Karla. Nejedná se sice přímo o zápisníky, ale sešity mají určitou vypovídací hodnotu o prioritách Boženy Němcové. Dlouhou dobu zůstaly stranou badatelského zájmu, neboť

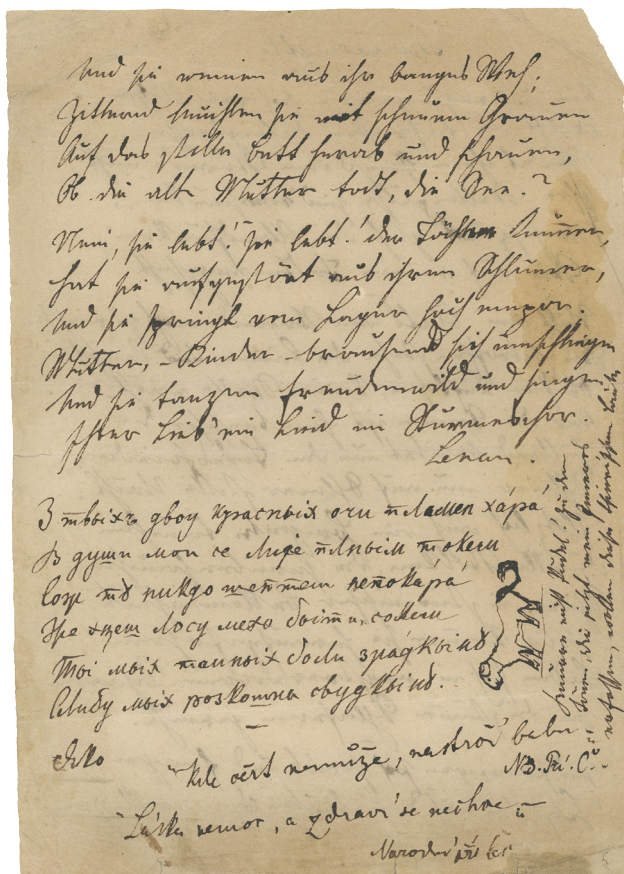
⁷¹ Antonín Augusta (1832–1866), majitel tiskárny v Litomyšli, nakladatel. V letech 1862–1863 vydal v 8 svazcích první Sebrané spisy Boženy Němcové.

⁷² V prvním svazku vydaném ve 4 sešitech vyšla *Babička*, pohádka *O krásné pastorkyni* a *Obrazy ze života slovenského*.

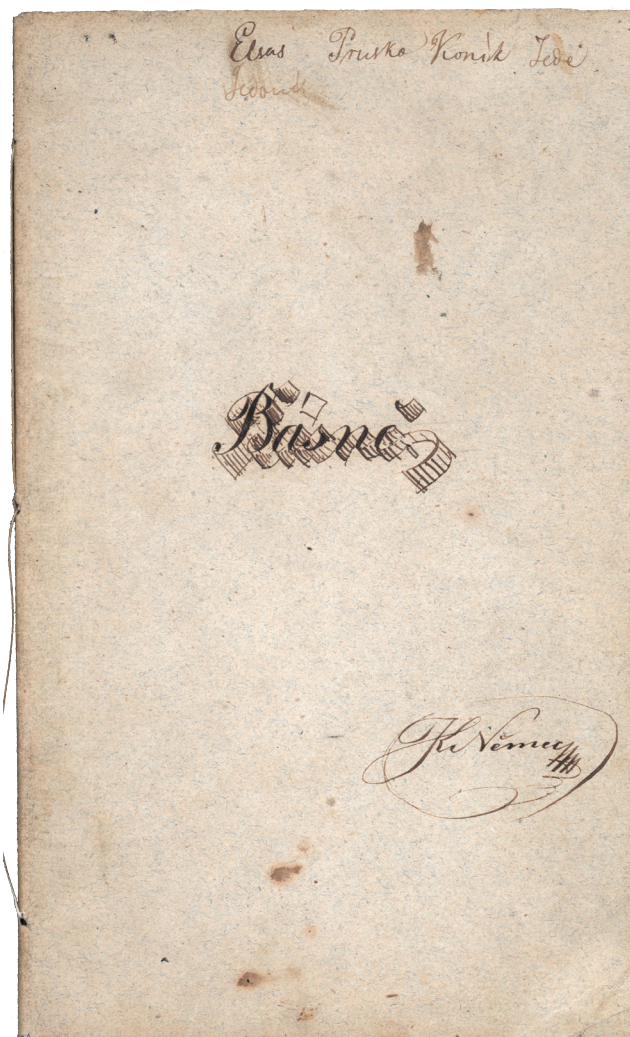
⁷³ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, [Zápisník z roku 1855–1859, tzv. Malý zápisník], Augusta Antonín: Slovo k čtenářům.

⁷⁴ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, Němcová Božena: [Babička] „* V původním rukopisu...“, rukopis (psáno perem); [Babička] „V prvním vydání je...“, rukopis (psáno tužkou).

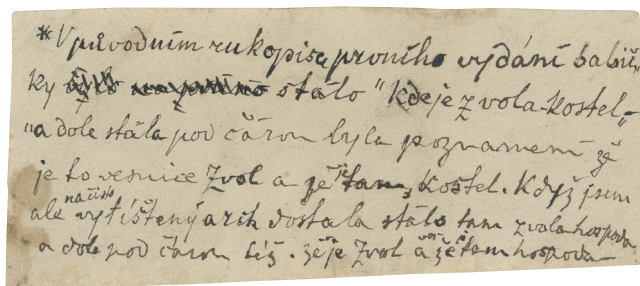

Obr. 13. Božena si opsala báseň Nicolause Lenau *Sturmesmythe*. Na rubovou stranu lístku jí Václav Bendl opsal azbukou druhou sloku básně Marii. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 15. Titulní list sešitu, do kterého Božena Němcová pro Karla Němce opsala básně. Sešit věnovala Karlovi při jeho odjezdu na praxi do Zaháně. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 14. Lístek, na který si Božena Němcová napsala poznámky k opravě 1. vydání *Babičky*. LA PNP, fond Božena Němcová.

byly označeny jako opisy Karla Němce. Jedná se o tři sešity, na dvou z nich je poznámka tužkou, patrně rukou Vladimíra Němce: „*Rukopis babičky – dárek Karlovi*“. Básně nejspíše přepisovala Němcová pro syna v době, kdy byl v Zaháně. Jeden ze sešitů je věnován pouze Erbenovým básním. Je v něm opsána *Svatební košile* a *Štědrý den*.⁷⁵ V druhém sešitku jsou kromě Erbenova *Zlatého kolovratu* básně Františka Ladislava Čelakovského, Boleslava Jablonského, An-

tonína Jaroslava Puchmajera, Františka Matějoviče Vetešníka, Františka Sušila a Bohuslava z Lobkovic.⁷⁶ Poslední sešit má dvě části, v první jsou opsány lidové písně i dobové popěvky, v druhé části nadepsané *Básně* je báseň Boženy Němcové *Ženám českým*, Kalinův *Kšaft*, *Píseň na Vyšehrad* (Kníže / Ha ty naše slunce) a opět opsána další část z *Kytice* Karla Jaromíra Erbena, básně *Poklad* a *Vrba*.⁷⁷ Domnívám se, že pouze první část tohoto sešitu s písněmi a popěvkami si opisoval Karel Němec, další část mu již opět psala matka. Sešity básní zprostředkovávají mimo jiné výslovné svědectví o setkání Boženy Němcové s Erbenovou *Kyticí*, o němž dosud neexistoval přímý doklad.⁷⁸

Zápisníky Boženy Němcové představují pouze dílčí složku výzkumu jejího díla, ale díky nim se můžeme, stejně jako při četbě korespondence, těšit z živého setkání s jejím duchem. Pomáhají nám objasnit to, co z prostředí a dobové-

⁷⁵ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, [Básně], opis básní Karla Jaromíra Erbena: *Svatební košile* a *Štědrý den*. Koupeno od Bronislavy Herbenové v roce 1949.

⁷⁶ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, *Básně*, opis básní. Koupeno od Bronislavy Herbenové v roce 1949.

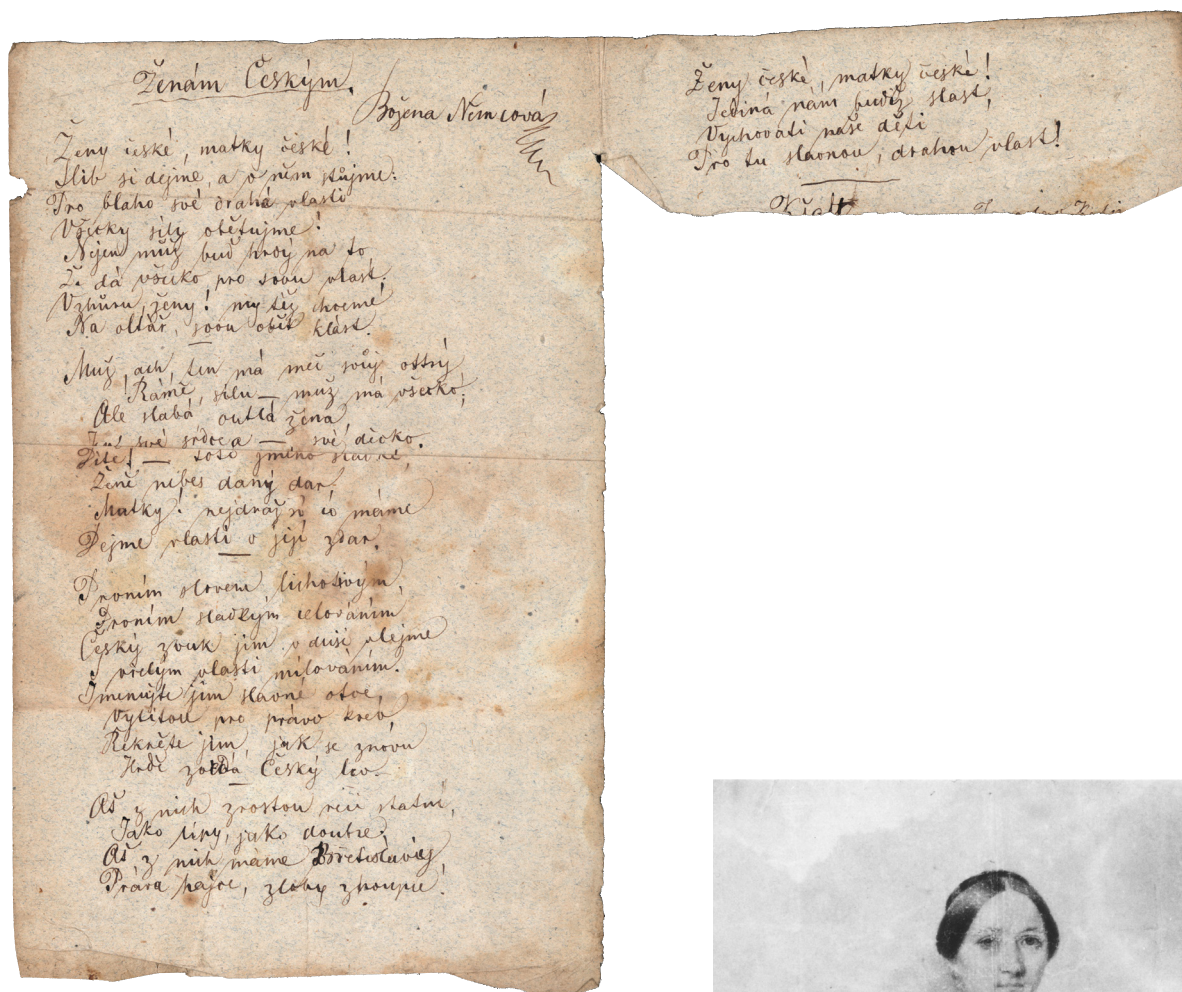
⁷⁷ LA PNP, f. Němcová Božena, rukopisy vlastní, *Básně*, opis písní a básní.

⁷⁸ JANÁČKOVÁ 2001, s. 54–55.

ho způsobu života proudí do díla Němcové. Často zaměřujeme hlavní zájem více k tvorbě portrétu Boženy Němcové, místo toho, abychom se pokusili objevit, co se snažila vložit do svého díla. Zápisky nám pomohou posoudit její dílo ne

ve vztahu k nám samým, k našemu ideálu, našemu vkusu, ale objevit, co do své tvorby vložila Němcová, co v ní nacházeli první čtenáři.

Obr. 16. Báseň Ženám českým ze sešitku Karla Němce. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 17. Božena Němcová na kresbě J. Václava Myslivečka z roku 1850. Národní muzeum – Historické muzeum, oddělení starších českých dějin, inv. č. H2-198 596.

Obr. 18a–18b. Božena Němcová v černé mantile. Daguerrotypie Jana Malocha z roku 1854. Národní muzeum – knihovna Náprstkova muzea, sig. 171/17.

Obr. 19. Božena Němcová mezi dětmi. Zleva doprava stojí Jaroslav, Karel, Hynek a Dora. Reprodukce daguerrotypie Jana Malocha (?) z roku 1852 (dnes neznámá). Podle vzpomínek Dory si na obrázek šetřily děti od Nového roku a poslaly ho pak otci do Uher. Národní muzeum – Historické muzeum, oddělení starších českých dějin, inv. č. H2-194 748.

Obr. 20. Božena Němcová v letech 1854–1856. Dobová reprodukce daguerrotypie z majetku Václava Bendla. Václav Bendl o ní napsal svému příteli: „Posílám ti daguerrotyp Boženin, zachází už, proto hled' [...], aby se ofotografovala; je to její nejvěrnější podobizna.“ LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 21. Poslední dochovaný autentický portrét Boženy Němcové. Ambrotypie pravděpodobně z roku 1859. Podobizna inspirovala mnoho umělců při tvorbě posmrtných portrétů, počínaje hned v roce 1862 litografií A. Dzwonkowského a jistě nekonče olejem Josefa Šímy z roku 1950. Národní muzeum – knihovna Náprstkova muzea, sig. N 1234.

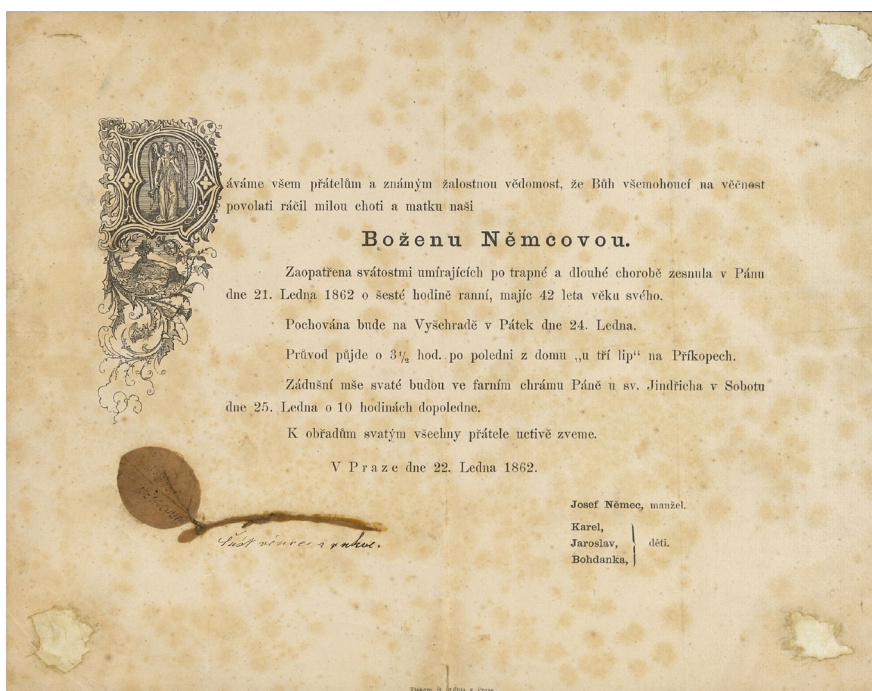

Obr. 22. Reprodukce původního stavu ambrotypie Boženy Němcové. Vizitku objednal od Jindřicha Eckerta Americký klub dam při příležitosti odhalení pomníku Boženy Němcové 6. června 1869. Dar hraběnky Kounicové komitétu Národopisné výstavy. Národní muzeum – Historické muzeum, oddělení starších českých dějin, inv. č. H2-194 749.

Obr. 23. Jaroslav Němec zhotovil podle detailu hlavy z ambrotypie Boženy Němcové kresbu. Nevíme, zda to bylo ještě za jejího života nebo po smrti. Kresba je dnes neznámá. Reprodukce, LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 24. Úmrtí oznámení s nalepeným lístkem z věnce z rakve Boženy Němcové. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 25. Pomník Boženy Němcové na Vyšehradě pravděpodobně na Dušičky v roce 1891. Věnce na hrobě jsou z tzv. národních obětin. Marie Popelka Biliánová chtěla národními navštívenkami – obětinami nahradit dosavadní kladení květin na hroby. Jednalo se o kartičky s natištěným vlasteneckým heslem, v jejichž ceně byl i příspěvek na Ústřední matici školskou. Fotografie Josefa Jana Friče. LA PNP, fond Josef Jan Frič.

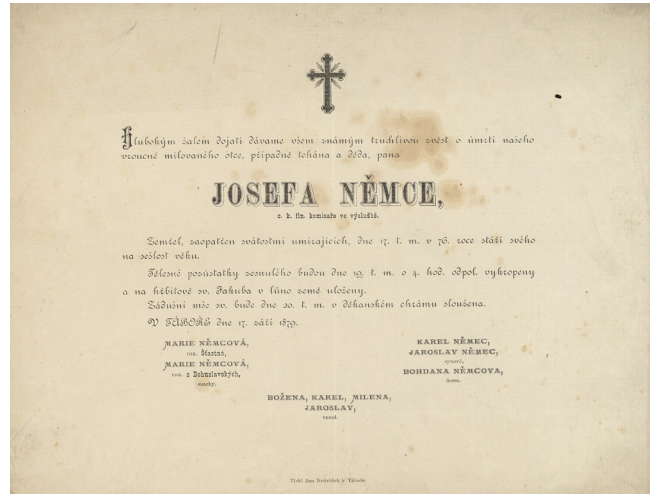

Obr. 26. Josef Němec. Vízitka s dedikací synu Jaroslavovi z let 1865–1872. LA PNP, fond Josef Jan Frič.

Obr. 27. Josef Němec s rodinou. Zleva syn Karel, dcera Dora, první manželka Karla Marie Němcová, syn Jaroslav a vnučka Božena Němcová. Fotografie F. Hetschela z let 1872–1873. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 28. Úmrtí oznámení Josefa Němce. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 29. Dora Němcová. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 30. Karel Němec. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 31. Jaroslav Němec na vizitce z ateliéru Winter po návratu ze studií v Mnichově. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 32. První manželka Karla Němce, Marie, rozená Šťastná s dětmi – Karlem a Boženou v roce 1877. V roce 1878 k nim přibyla ještě Milena. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 33. Druhá manželka Karla, Anna, rozená Dostálová s dětmi. Zleva: Miloslav, Milena, Božena, Marie a Vladimír. Na fotografii chybí Karel a nevlastní bratr Jaroslav. Nejmladší Jaroušek se narodil až v Praze v roce 1896. LA PNP, fond Božena Němcová.

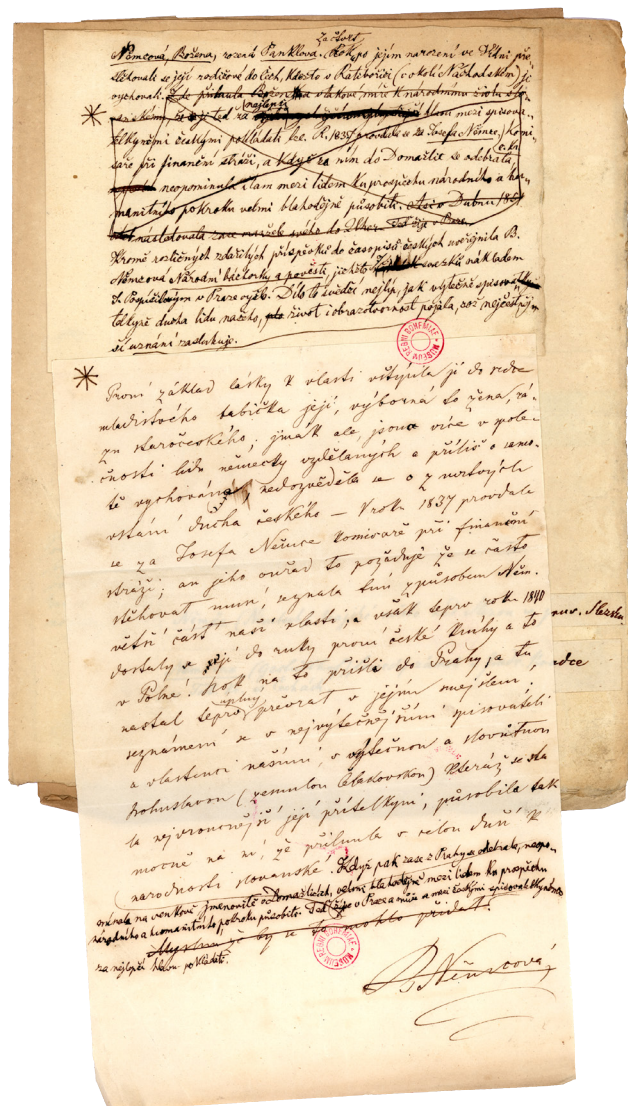

Obr. 34. Jaroslav Němec v roce 1866 v Oděse. Reprodukce, konec 19. století. Národní muzeum – Historické muzeum, oddělení starších českých dějin, inv. č. H2-194 747.

Obr. 35. Marie Pavlovna Němcová. Jaroslav se oženil s Marií Pavlovnou mezi lety 1869–1873. V roce 1872 navštívil poprvé po devíti letech otce a sourozence v Čechách. Národní muzeum – Historické muzeum, oddělení starších českých dějin, inv. č. H2-194 746.

Obr. 37. Němcová Božena: „Němcová, Božena, rozená Panklová. Za čtvrtý rok po jejím...“. Slovníkové heslo určené pro *Kapesní slovníček novinářský a konversační* Ludvíka Rittersberga. Bohužel v letech 1850–1851 vyšly pouze 2 díly obsahující hesla A–M. Heslo týkající se Boženy Němcové nevyšlo. Rukopisný list z roku [1852] je vlepěný do rukopisu slovníku. LA PNP, fond Ludvík Ritter z Rittersbergu.

Obr. 36. Bohdana Němcová ve společnosti přátel v Poděbradech v roce 1911 (sedí uprostřed skupinky). Ateliér Šechtla a Voseček.

Vámostí!

Prosila bych velice, kdybychom mi se služba protáhnout mohl, zapůjčit mi na krátký čas "Pohybné knihy - a Zprávky od Kollara a prvou 'Hortleby' kočy od roka 1848. Já mi toho přebe, a nemohu se nikde obět; byla bych osobně k Vámosti zále, ať si přeji o čem prouhvít, ale choroba nedovoluje mi velké štěstí léla již, ze sčtu se vyčejet, musím říkat na stále, počkej, n počati.

J hlubokou nálon Vámosti služebnic

Božena Němcová

Práze 1854.

Zprávky I, II
Hortleby kočy.

Gogola, Město
Děle.

Obr. 38. Dopis Boženy Němcové adresovaný knihovníku Národního muzea Václavu Hankovi ze 7. února 1854. Hanka si na dopis poznamenal knihy, které si Němcová půjčila, když byly vráceny, škrtl je. Jinou rukou je na dopis připsána další výpůjčka. LA PNP, fond Božena Němcová.

Souhlasem Mattoner-Kreis.
Němcová
Úpis,
kterým potvrzují, že mi správa knihovny českého Museum půjčila na čtyři neděle z knihovny měsíční následující věc, totiž:

Časopis osvícení, D. 22. díl, díl 1. vydání, kniha 1852

i podrobují se v té příčině všemu, co §§. 22, 24 a 25 pravidel o navštěvování i užívání knihovny českého Museum, ježto výbor musím dne 25. února 1854 vydal, ustanovují a zavazují se, že i vypůjčen v uložení lítě navrátím zase správě knihovny českého Museum v Praze, a to v stavu talovém, jakož jsem j přijal.

Pakli by to, což tuto vypůjčeno, v ustanoveném čase zase vráceno nebylo, pakli by se na tom od času přijetí až zase do navrácení stala jakákoliv škoda, anebo přišloby to v záuku, tehdy budu povinen, do pokladnice společnosti českého Museum zaplatiti zl. kr. t. j. stříbra, jakožto summu náhradnan.

Na důkaz toho podepsal sem se tuto svou vlastní rukou.

W Praze, dne 2 února 1857

1857
Jmeno Božena Němcová
Stav
Příbytek
1260

Časopis osvícení, D. 22. díl, díl 1. vydání, kniha 1852

11 38. Knihy, které si Němcová

Božena Němcová

1844-5 1848

Glasník Slovanský čís. 5-6.

4
Správa knihovny, Museo Království českého zříte o navrácení knih
ze úpisu - toho příjímám.
V Praze 16 března 1852

Antonín Jaroslav Vrtátka

Da usnesení sboru ze dne 16. čer. 1879 má se odepsati.

Obr. 39a–39b. Výpůjční lístek knihovny Musea království českého z 2. 6. 1857. Na rubové straně jsou zaznamenány další výpůjčky Boženy Němcové, žádost Správy bibliothéky Musea království českého o navrácení knih z 15. 3. 1862 (podepsán Antonín Jaroslav Vrtátka) a usnesení sboru Národního musea z 16. 7. 1879 o odepsání knih. LA PNP, fond Božena Němcová.

Vodru' paní! Tučen
novou knou ro mi ji
poručil: O číne, kna
převle, a jejíh vsta
stui' sebre. — Tu' nbe
tala zle' nevlastní dve
ry, kteron v rodějnín
nástě, díjru vodru'
paní! — Tak ve vodru'
pruic v varodějní
to vše' narodní, ale když
mu se nevlastní dve
poukále, aby se voda
vone
tu opěť tu vodru' paní

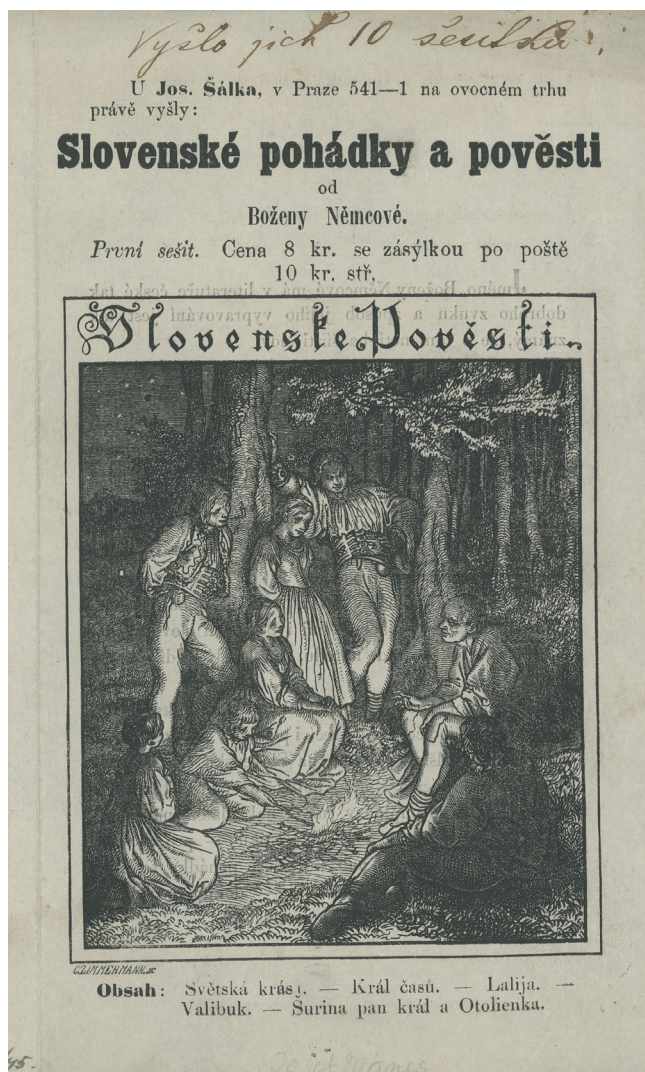
jiní dala, poněvadž
to byl ten samý
miant, vo n' kateho
uritu, a tak mnoho
jiných. — Anon
vyjádřeně miska,
jón poznámena na
červeně.

Opřívězně se zleto
hvězdon na věle
zaele nechana! Po
vobruj'ch varianti
mnoho, v slovanstvih
pověstěch. Volou se le
musi ji oleo do křevie
dít křevie z chudino, —
nělat, — a ještě některé
něle varianty: —

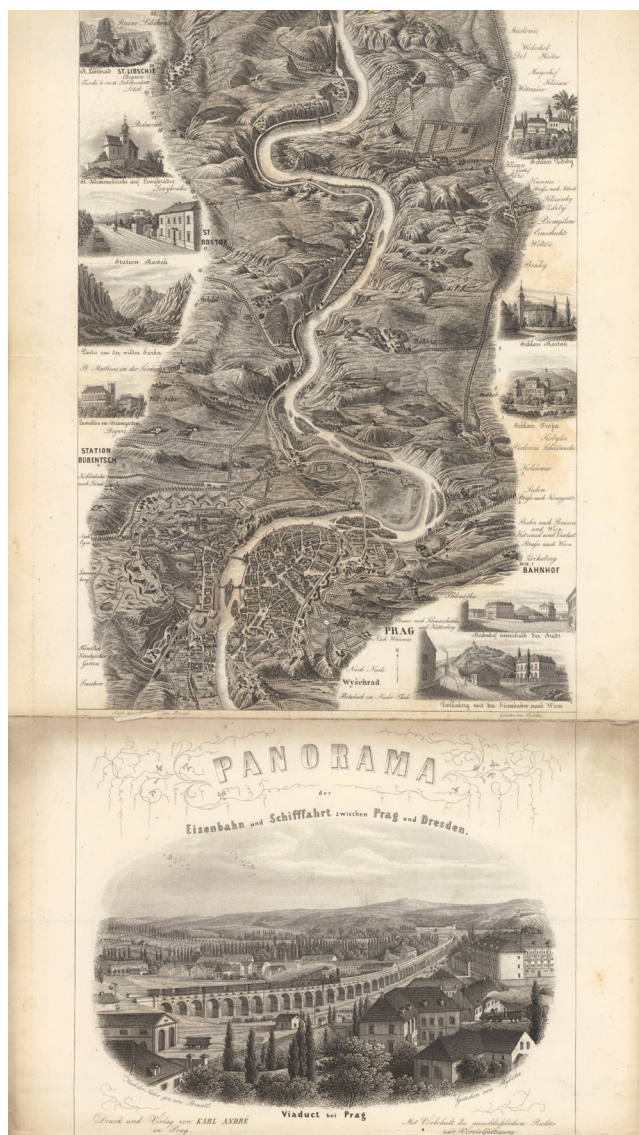
33
a Viktorce.
Tu mi vypravova
la moji babička.
o sešm krátce a jedno.
druhé, a zajiště pětko.
ji rač v kate' formě,
jako ja ji nepala. —

Obr. 40a–40d. Ukázky z konvolutu lístků, na které si dělala Božena Němcová poznámky o pohádkách. Do fondu Boženy Němcové ho věnovala Marie Gebauerová v roce 1925. LA PNP, fond Božena Němcová.

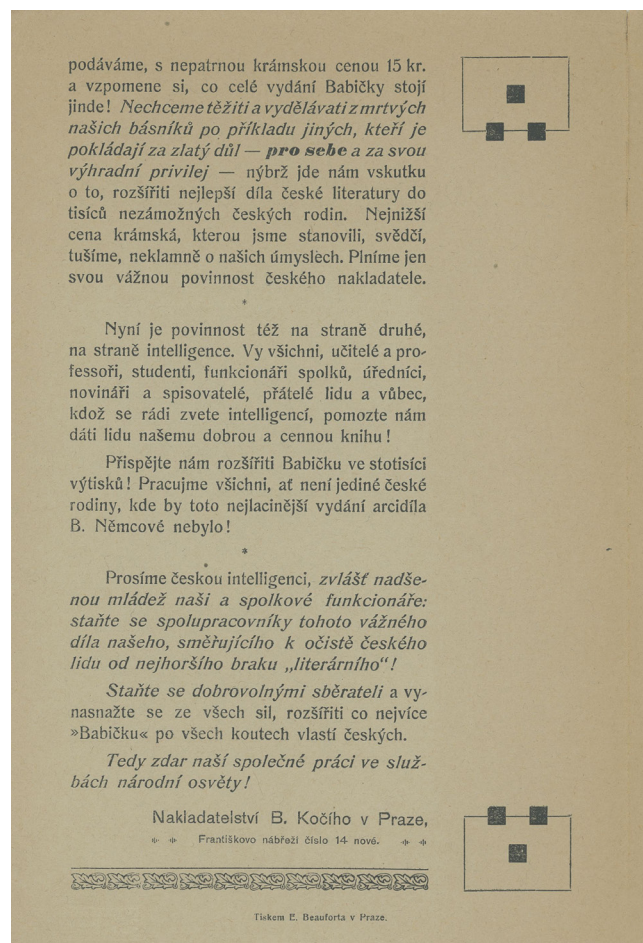

Obr. 41. Propagační leták nakladatelství Josef Šálek z roku 1857 na subscripci knihy Boženy Němcové *Slovenské pohádky a pověsti*. Kniha vyšla v sešitovém vydání, obálku připravil Josef Mánes. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 42. Orientační mapa železnice Praha–Dražďany z knihy *Prag-Dresdner Panorama für Touristender Eisenbahn und Dampfschiffahrt* (panorama kreslil Karel Brantl, ryl Josef Rybička). Knihu si pravděpodobně jako vzpomínku na svou cestu do Dražďan Božena Němcová zařadila do své knihovny. LA PNP, fond Božena Němcová.

Obr. 43a–43b. Nabídkový prospekt nakladatelství B. Kočí na 101. vydání *Babičky* v roce 1919. LA PNP, fond Božena Němcová.

Prameny:

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Gebauerová Marie
 Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Němcová Božena
 Muzeum Boženy Němcové, fond Božena Němcová

Literatura:

ČAPLOVIČ 1829: ČAPLOVIČ, Ján. *Gemälde von Ungarn*. Pest, 1829.
ČAPLOVIČ 1843: ČAPLOVIČ, Ján. *Ungern's Industrie und Cultur*. Leipzig: O. Wigand, 1843.
GEBAUEROVÁ 2002: DÖRFLOVÁ, Yveta (ed.). *Korespondence Marie Gebauerové: K prvnímu soubornému vydání dopisů Boženy Němcové*. In: *Literární archiv* 34, 2002, s. 421–483.
HERMANN 2019: HERMANN, Tomáš. *Torzo a komplexita v romantické vědě Purkyně a Palackého: Útržky a Krasověda*. In: HERMANN, Tomáš – CÍLEK, Václav (edd.). *Útržky ze zápisníku zemřelého přírodovědce*. Praha: Academia, 2019, s. 211–255.
JANÁČKOVÁ 2001: JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Příběh tajemného psaní*. Praha: Akropolis, 2001.
KOMÁREK 2019: KOMÁREK, Stanislav. *Nebýt jako strom v lese, který roste, protože musí*. In: HERMANN, To-

máš – CÍLEK, Václav (edd.). *Útržky ze zápisníku zemřelého přírodovědce*. Praha: Academia, 2019, s. 255–259.
MAIDL 2001: MAIDL, Václav. *Nad nezveřejněným zápisníkem Boženy Němcové*. In: *Obraz mezi obrazy: Božena Němcová*. Letohrádek Hvězda 28. 5. – 28. 10. 2001, Praha: Památník národního písemnictví 2001.
NĚMCOVÁ 1854: NĚMCOVÁ, Božena. *Zpomínky z cesty po Uhřích*. *Lumír* 4, 1854, č. 1–6, s. 17–20, 40–45, 64–67, 89–93, 114–116, 139–140.
NĚMCOVÁ 1914: GEBAUEROVÁ, Marie (ed.). *Sebrané spisy Boženy Němcové, sv. 13: Korespondence, 2. díl*. Praha: Jan Laichter, 1914.
NĚMCOVÁ 1919: GEBAUEROVÁ, Marie (ed.). *Sebrané spisy Boženy Němcové, sv. 11: Články; Fragmenty; Poznámky a vysvětlivky; Básně; Pravzor Tartuffa; Slovenské starožitnosti; Hry; Hádanky; Popěvky a říkání; Dodatek k písním slovenským Kollára*. Praha: Jan Laichter, 1919.
NĚMCOVÁ 1929a: NĚMCOVÁ, Božena. *Zápisník Boženy Němcové z let 1851–1855*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1929. Knihovna Byblis; Sv. III. [a], [b].
NĚMCOVÁ 1929b: NOVOTNÝ, Miloslav (ed.). *Dílo Boženy Němcové: Slovenské pohádky a pověsti II*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1929.
NĚMCOVÁ 1951: NOVOTNÝ, Miloslav (ed.). *Život Boženy Němcové: Dopisy a dokumenty I: Do roku 1848*. Praha: Československý spisovatel, 1951.

NĚMCOVÁ 1952: HAVRÁNEK, Bohuslav (ed.). *Spisy Boženy Němcové sv. 8–10*. Praha: Československý spisovatel, 1952–1955.

NĚMCOVÁ 1953: NOVOTNÝ, Miloslav (ed.). *Život Boženy Němcové: Dopisy a dokumenty III: Dvě cesty na Slovensko*. Praha: Československý spisovatel, 1953.

NĚMCOVÁ 1957: NOVOTNÝ, Miloslav (ed.). *Život Boženy Němcové: Dopisy a dokumenty V: Slavný rok 1855, vydání Babičky, čtvrtá cesta na Slovensko*. Praha: Československý spisovatel, 1957.

NĚMCOVÁ 2006: ADAM, Robert – POKORNÁ, Magdalena – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie – WIMMER, Stanislav (edd.). *Božena Němcová – Korespondence III*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

NĚMCOVÁ 2007: ADAM, Robert – POKORNÁ, Magdalena – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie – WIMMER, Stanislav (edd.). *Božena Němcová – Korespondence IV*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

NOVOTNÝ 1950: NOVOTNÝ, Miloslav. Máchovská cesta Boženy Němcové: Z nových příspěvků k životu a dílu Boženy Němcové. *Marginálie* 23, 1950, č. 4–5, s. 89–95.

POKORNÁ 2009: POKORNÁ, Magdalena. *Josef Němec: Neobyčejný muž neobyčejné ženy*. Praha: Academia, 2009.

REUSSE 1853: REUSSE, Gustáv Mauricius. *Května Slovenska čili opis všech jevnosubných na Slovensku divoro-staucích a mnohých zahradních zrostlin podle saustavy De Candolle-ovy*. Banská Štávnica: tiskem Františka Lorbera, 1853.

ÚLEHLA 2014: ÚLEHLA, Vladimír. *Samotářská dcera Boženy Němcové*. 2. doplněné vydání. Jičín: Knihovna Václava Čtvrťka v Jičíně, 2014. Edice Jičínsko 9.

WIMMER 2001: WIMMER, Stanislav. Psaní pro sebe a osobní dopis. In: *Řeč dopisů Boženy Němcové, řeč v dopisech*. Praha: ISV nakladatelství, 2001, s. 65–84.

ZIPSER 1817: ZIPSER, Christian Andreas. *Versuch eines topographisch-mineralogischen Handbuches von Ungern*. Oedenburg, 1817.

ZIPSER 1837: ZIPSER, Christian Andreas. *Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn: Ein topographisch-medizinischer Wegweiser für Fremde*. Neusohl: F. S. Leichtsche Buchhandlung, 1837.

Yveta Dörflová

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Strahovské nádvoří 1

118 00 Praha – Hradčany